

Розділ III

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ

О.М.ТИТОВА

Збереження нерухомих пам'яток археології в заповідниках і музеях

За неповними даними на території України відомо понад 100 тис. нерухомих пам'яток археології, з них на державному обліку та під охороною знаходиться близько 58 тис. пам'яток; 445 пам'яток включено до Державного реєстру національного культурного надбання [1] – тобто являють собою безцінну спадщину загальнолюдського значення.

На жаль, під час дослідження пам'ятка археології, здебільшого, руйнується. При цьому знімається її первинна наукова інформація, вибираються рухомі матеріали, які переважно потрапляють до фондів наукових установ або музеїв. Відтак, будь-який археологічний об'єкт використовується лише частково, втрачається можливість його повноцінного вивчення більш досконалими методами у майбутньому, а також – і це головне – він не відіграє потенційно суспільно значущу роль як об'єкт музейного показу. Не даремно у «Міжнародній хартії з охорони археологічної спадщини» (1990) зазначено, що під час польових досліджень надається пріоритет методам, які «...не руйнують пам'ятки <...> замість повних розкопок» [2]. Кінцевою метою таких робіт є музеєфікація пам'яток археології. Під останньою, звичайно, розуміють перетворення відповідних пам'яток у об'єкти музейного показу шляхом геолого-гідрологічних, археологічних, археолого-архітектурних досліджень, консервації, у деяких випадках – реконструкції відкритих об'єктів, інженерного благоустрою території та створення експозиції з нерухомих і рухомих пам'яток. Така робота може проводитися або

в археологічних, археолого-архітектурних заповідниках, або в музеях-скансенах. Останні створюються *in situ*, або на окремо виділеній території. Таким чином утворюються археопарки різних типів: *in situ*, археологічні «діснейленди», «археодрами» – експериментальні поселення з моделюванням, реконструкцією давніх поселень [3].

Певний досвід різних варіантів музеєфікації пам'яток археології в Україні на сьогодні вже напрацьований. Заповідники, здебільшого, створені на пам'ятках античної доби (Керч–Пантикапей, Херсонес, Ольвія, Білгород-Дністровський–Тіра, Калос-Лімен (сmt. Чорноморське), києворуського періоду (Стародавній Київ, Вишгородський, Новгород-Сіверський, Пліснеськ) і середньовічних (Судак, печерні міста Криму, Хортиця, Чигирин–Суботів, Глухів, Батурин тощо) [4]. Значно менше заповідників із первісними пам'ятками, зокрема, комплекс Більського городища з курганними могильниками раннього залізного часу, історико-культурний заповідник «Трипільська культура», створений на території 12 сіл Черкаської обл., до якого увійшли найвідоміші трипільські «прото-міста» – Тальянки, Майданецьке, Доброводи, Чичиркозівка із залишками жител-майданчиків, а також історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» на Мелітопольщині з петрогліфами пізнього палеоліту – сарматського часу. Відомі й інші заповідники, до складу яких входять пам'ятки різних епох, наприклад, Трахтемирівський на Черкащині. У кожному з названих заповідників проводиться деяка робота з музеєфікації археологічних об'єктів, однак, вона носить досить фрагментарний характер і зосереджується, здебільшого, на консервації залишків підмурків архітектурних об'єктів.

Важливе місце займають музеєфіковані пам'ятки археології *in situ* [5]: законсервована ранньопалеолітична печера Чокурча в Криму, археологічний музей «Добранічівська стоянка» з павільйоном над пізньопалеолітичним господарсько-побутовим комплексом № 4 з рештками житла з кісток мамонтів на Київщині, музеєфіковані рештки пізньопалеолітичного часу в Мізині на Чернігівщині та павільйон над пізньопалеолітичним житлом із кісток мамонта у Межирічі на Черкащині. Нещодавно два легкі ангари споруджено над скупченням кісток мамонта – місцем розкопу в Гінцях на Полтавщині. Звичайно, можна згадати й приклади консервації фундаментів античних і давньоруських споруд – Михайлівського собору та Спаської церкви-усипальні в Переяславі-Хмельницькому, Десятинної церкви у Києві тощо. Кілька років тому в Києві відкрито підмурки церкви початку XII ст., зараз проводиться конкурс проєктів музеєфікації цього унікального об'єкту.

Поки-що єдиним археологічним музеєм-скансеном в Україні є музей археології у складі Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», у якому в дерев'яному павільйоні експонується господарсько-побутовий комплекс № 3 з Добранічівки, просто неба – трипільська гончарна піч із Жванця-Щовб, святилище доби бронзи із с. Степового на Миколаївщині, степовий курган (реконструкція та павільйон), реконструкції ранньослов'янського та київоруського жител [6]. Під навісами, складними ковпаками знаходяться стели, баби, хрести, інші зразки давньої скульптури. Подібні музеї археології просто неба варто створювати на територіях інших музеїв народної архітектури та побуту (яких в Україні зараз 6), як це, наприклад, планувалося зробити із залишками давньоруських зрубів у Музеї (нині Національному) народної архітектури та побуту у с. Пирогові (Київ), розпочинаючи експозицію з розділу давньої архітектури. (Сьогодні знайдені на Подолі зруби складовані в ангарі). В такий спосіб суттєво розширяться можливості показу історії житлобудівництва, побуту з найдавніших часів [7].

Моделювання історії та культури музейними засобами вимагає розробки нових типів музеїв. Окрім демонстрації давніх об'єктів у археологічних скансенах, варто – наслідуючи досвід закордонних колег – створювати експериментальні поселення, музеї відтворених пам'яток – археодрами. Їх можна розміщувати у місцях концентрації пам'яток археології, які складно зберегти *in situ*, де природний ландшафт місцевості дозволяє виділяти їх території геолого-археологічними чи природно-археологічними заповідниками, природними парками. Досить цікавою є ситуація, коли археологічні об'єкти консервуються *in situ*, а поряд створюється їх реконструкція на експериментальному поселенні.

Майже 10 років ідеєю створення археопарку у Ржищівському районі на Київщині обіймається Товариство «Коло-Ра», Центр пам'ятокознавства НАН України та УТОПЖ, інші культурологічні організації. Розроблено відповідну концепцію створення експериментального поселення зі спорудами – від трипільських будинків до козацьких куренів із господарчими, ремісничими, культовими будівлями [8].

Сучасним і перспективним вважається проведення фольклорно-етнографічних і археологічних фестивалів на двошаровому (Трипілля–Черняхів) поселенні Ріпниця у Ржищеві. Проведено вже кілька таких фестивалів, де відвідувачі могли взяти участь в археологічних розкопках, спостерігати процес випалу керамічних виробів у реконструйованій черняхівській гончарній печі, милувалися відтвореним трипільським одягом, створеним етнографом З.О. Васиною, купували копії трипіль-

ського посуду, зроблені майстрами Товариства «Коло-Ра», посиділи біля купальського багаття 6 липня – в ніч проти Івана Купала.

Гадаємо, саме за такими методами використання і впровадження пам'яток археології майбутнє [9]. Важливим також є якомога ширше залучення музеєфікованих археологічних об'єктів до туристичної мережі – як вітчизняної, так і міжнародної. Особливо цікавими можуть бути «екзотичні» маршрути: туристичні походи з оглядом археологічних розкопок; екскурсії – археологічні розвідки; проживання у наметових містечках неподалік кількох пам'яток археології з радіальними походами до них; екскурсії на конях, волах, човнах-«чайках» – експериментальна археологія; участь у підводних екскурсіях затопленими пам'ятками; проживання в умовах, максимально наближених до стародавніх – в археологічних діснейлендах [10]. Доцільно поєднувати краєзнавство, туризм і археологію.

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» // Охорона культурної спадщини в Україні: Зб. нормативних документів. – К., 2003. – С. 38–73.

2. Міжнародна хартія з охорони археологічної спадщини (Лозанська хартія, 1990 р.) // Там само. – С. 78–82.

3. *Тимова О., Кепін Д.* Принципи організації «археопарків» // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2000. – № 1. – С. 55–62; *Кепін Д.В.* «Археопарки»: проблеми та перспективи // Ржищівський археодром. Археологічні дослідження та експериментальні студії 2000–2001 років: зб. наук. пр. – К., 2002. – С. 78–89.

4. *Вечерський В.* Проблеми українських заповідників // Пам'ятки України. – 1996. – № 3–4. – С. 16–20; *Його ж.* Заповідники України // Пам'ятки України. – 1997. – № 2. – С. 30–49.

5. *Булатов Н.М.* Принципы организации археологических музеев-заповедников // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры: Труды НИИ культуры. – М., 1975. – Вып. III. – Т. 28. – С. 77–113; *Бадер О.Н.* Музеификация археологических памятников // Советская археология. – 1978. – № 3. – С. 138–153.

6. *Сікорський М.І., Шимченко Д.К.* Переяславські музеї просто неба. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – 52 с.

7. *Харкова А.А.* Структура етнографічного парку-музея: Автореф. дис. ... канд. архіт.: 18.00.04. – М., 1989. – 28 с.; *Тимова О.М., Кепін Д.В.* Проблеми музеєфікації нерухомих пам'яток кам'яного віку України // Кам'яна доба України. – К.; Полтава, 2003. – Вып. 4. – С. 102–111.

8. *Тимова О.М., Кепін Д.В.* Музеї просто неба на Київщині // Відпочивайте в селід Київщини: Путівник-довідник. – К., 2003. – С. 145–155; *Трачук О.В.* «Ржищівський вінок» – фестиваль 2003 року // Там само. – С. 165–168.

9. *Шола Т.* Мосты: Музей эпохи глобализации // Museum. – 2001. – № 3. – С. 57–60.

10. *Тимова О.М.* Використання пам'яток археології у туристичних маршрутах (науково-методичні і практичні рекомендації) // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 1992. – № 5. – С. 19–34.